

UOT 94

T.V.Cəfərov
Bakı Dövlət Universiteti
taleh.ceferov.83@mail.ru

QƏRBİ AVROPA ÖLKƏLƏRİNDƏ TÜRK DİASPORUNUN TƏŞƏKKÜLÜ VƏ FORMALAŞMASI PROSESİ

<https://doi.org/10.30546/170899876.72.04.2024.017>

Açar sözlər: *türk diasporu, erməni lobbisi, miqrasiya, Dünya Miqrasiya Təşkilatı*

Qərbi Avropa ölkələrində türk diasporunun ilk rüşeymləri XX əsrin 60-cı illərindən etibarən yaranmağa başladı. Avropa ölkələri ilə Türkiyə arasında bağlanan əməkçi miqrantlarla bağlı müqaviləyə əsasən çoxlu sayda türk işçi qüvvəsi Avropaya köç etdi. Qərbi Avropa ölkələrinə əməkçi miqrantların köç prosesi üç mərhələdə həyata keçmişdir. Bu gün Qərbi Avropa ölkələrində 5-6 milyon civarında türk diasporu mövcuddur. Onların böyük əksəriyyəti Fransa, Almaniya, Belçika, Hollandiya, Avstriya kimi ölkələrdə yaşayır. Avropadakı türk diasporu bu ölkələrin siyasi və mədəni həyatına sürətlə inteqrasiya olunmaqdadır.

Т.В.Джафаров

ПРОЦЕСС ОРГАНИЗАЦИИ И ФОРМИРОВАНИЯ ТУРЕЦКОЙ ДИАСПОРЫ В СТРАНАХ ЗАПАДНОЙ ЕВРОПЫ

Ключевые слова: *турецкая диаспора, армянское лобби, миграция, Всемирная миграционная организация*

Первые зародыши турецкой диаспоры в странах Западной Европы начали появляться с 60-х годов 20 века. Большое количество турецкой рабочей силы мигрировало в Европу согласно соглашению о трудовых мигрантах, заключенному между европейскими странами и Турцией. Процесс миграции трудовых мигрантов в страны Западной Европы осуществлялся в три этапа. Сегодня в странах Западной Европы насчитывается около 5-6 миллионов турецких диаспор. Большинство из них живут в таких странах, как Франция, Германия, Бельгия, Голландия, Австрия. Турецкая диаспора в Европе стремительно интегрируется в политическую и культурную жизнь этих стран.

T.V.Jafarov

THE PROCESS OF ORGANIZATION AND FORMATION OF THE TURKISH DIASPORA IN WESTERN EUROPEAN COUNTRIES

Keywords: *Turkish diaspora, Armenian lobby, migration, World Migration Organization*

The first embryos of the Turkish diaspora in Western European countries began to appear from the 60s of the 20th century. A large number of Turkish labor force migrated to Europe according to the agreement on labor migrants concluded between European countries and Turkey. The migration process of labor migrants to Western European countries was carried out in three stages. Today, there are around 5-6 million Turkish diaspora in Western European countries. Most of them live in countries like France, Germany, Belgium, Holland, Austria. The Turkish diaspora in Europe is rapidly being integrated into the political and cultural life of these countries.

Bugünkü türk diasporunu formalaşdıran köç təcrübəsi Osmanlı imperiyası dövründə iqtisadi məqsədlərlə başlamışdır. Türkiyə Cümhuriyyəti qurulduqdan sonra iqtisadi məqsədlər dominant olaraq qaldı. İkinci Dünya müharibəsindən sonra xarici köçlərlə daimi ictimai strukturların yaradılması və onların yeni nəsillərlə genişlənməsini davam etdirməsi türk diasporu ideyasının yaranmasında həlledici rol oynamışdır. Xarici miqrasiya proseslərinin necə formalaşdığı, dövrlər arasındakı fərqlər, miqrasiya istiqamətləri və məskunlaşdıqları ölkələrin siyasətləri bugünkü türk diasporunu anlamaqda əhəmiyyətlidir.

İkinci Dünya müharibəsindən sonra milyonlarla insanın işləmək üçün Avropa ölkələrinə getməsinə səbəb olan xarici miqrasiyada Türkiyə vətəndaşları da ciddi şəkildə iştirak edirdi. 1980-1995-ci illər arasında illik miqrasiya axını Yaponiyada 42%, Kanadada isə 48% artmışdır [4, s.47]. BMT-nin məlumatlarına görə, 1990-2017-ci illər arasında beynəlxalq mühacirlərin sayında artım 69% təşkil etmişdir. Müvafiq olaraq bu əhali 2019-cu ildə doqquz il əvvəlki illə müqayisədə 51 milyon artaraq 272 milyona çatmışdır. Beynəlxalq miqrasiyanın artmasını göstərmək üçün paylaşılan məlumatlarda 2000-ci ildə yüzə 2,8% olan mühacirlərin sayının dünya əhalisinin nisbətinin 2019-cu ildə yüzə 3,5% olduğu nəzərə çarpır [4, s.48].

1960-2002-ci illər arasında Türkiyənin diaspor siyasətindən danışmaq mümkün deyil. Konstitusiyanın 62-ci maddəsində Türkiyə ilə xaricdə yaşayanlarla deyil, xaricdəki türk cəmiyyətlər arasındakı əlaqə baxımından dövlətin məsuliyyətindən bəhs edilir. Bu illərdə dövlətin xaricdə yaşayanlarla bağlı həyata keçirdiyi siyasət bir sıra xarakterik xüsusiyyətlərə malikdir. Bunlar aşağıdakılardır:

Təhlükəsizlik siyasəti səbəbindən müxtəlif dini icmalar (Süleymançılar, Milli Görüş) təhdid kimi qəbul edilirdi. Bu ideal vətəndaş tipologiyası (dünyəvi türk) vətəndaşlar arasında ayrı-seçkiliyə səbəb oldu.

- Müvəqqətilik üzərində qurulub, xarici diaspor qüvvəsi deyil, Konstitusiyanın 62-ci maddəsində qeyd olunan və öz vətəndaşlarına yalnız işçi kimi baxan bir anlayışdır.

- Xidmətləri həyata keçirilən dövlət qurumlarının həm məkan, həm büdcə, həm də kadr çatışmazlığı. Bunu vətəndaşlardan uzaqlaşma anlayışı, yəni dövlət naminə mövcud olan bir millət anlayışı və Avropa türklərinin tanımadığı və aktual olan problemləri haqqında məlumatsızlığı dəstəkləyəndə gəlirik. Vətəndaşlardan uzaq olduğumuz bir nöqtə. Bu anlayış 2002-ci ildən dəyişdi. Ən əsası diasporun tərfi Anadoludan gələn hər kəs ifadəsi ilə geniş bir sahəyə yerləşdirildi [8].

Türkiyə Cümhuriyyəti Konstitusiyasının 62-ci maddəsi dövlətin üzərinə xarici ölkələrdə çalışan Türkiyə vətəndaşlarının ailə birliyini, uşaqlarının təhsilini, maddi ehtiyaclarını və sosial təminatlarının həllini, onların dövlətlə əlaqələrini qorumaq üçün lazımı tədbirlər görmək məsuliyyəti qoyur. Dövlətlər öz millətlərinin bir hissəsi kimi qəbul etdikləri transmilli icmaların mədəni əlaqələri, şəxsiyyətləri, sosial və iqtisadi hüquqlar və təhlükəsizliyi üçün məsuliyyət daşıyırlar. Bu, ölkələrin diaspor siyasətində özünü aydın şəkildə göstərir.

X əsrin II yarısından etibarən milli dövlətlərin inkişafında diaspor siyasəti geniş vüsət almış və institutionallaşmışdır. Birləşmiş Millətlər Təşkilatına üzv ölkələrin yarıdan çoxunun diasporla bağlı institusional strukturları mövcuddur. Qeyd edək ki, diaspor siyasəti sosial, iqtisadi, mədəni və siyasi sahələr kimi geniş əsaslarla inkişaf edir. Türkiyənin diaspor siyasəti immiqrant icmalar və avtoxton diasporlar kontekstində iki ayrı yolda inkişaf etmişdir. Lakin diaspor siyasətinin institutionallaşdırılmasında kütləvi köçlər həlledici rola malikdir. Xaricdə səsvermənin leqallaşdırılması prosesi xaricdəki türk icmasının böyüməsi, inkişafı və institutlaşması, o cümlədən Türkiyədə iqtisadi inkişaf, siyasi sabitlik və demokratik siyasi hüquqların yayılması ilə bərabər baş verirdi.

Türk diasporu adlı bir fenomenin mövcudluğu ilə bağlı akademik zəmində kifayət qədər bilik və konseptuallaşdırma hələ də əldə olunmayıb. Türk diasporunu reallıq kimi qəbul edən araşdırmalarda onun əhatə dairəsi və sərhədləri ilə bağlı çəşqinliq olduğu görünür.

Osmanlı türklərinin ən çox miqrasiya etdiyi bölgələr içərisində Qərbi Avropa ölkələri öncül yer tuturdu. Qərbi Avropa ölkələri içərisində ən böyük türk diaspor icmaları Almaniya, Fransa, Niderland və Belçikada fəaliyyət göstərir. Xüsusilə Fransa və Almaniya türk miqrasiyası digər Qərbi Avropa ölkələrinə nisbətən daha erkən baş vermişdir. Belə ki, Osmanlı

imperatorluğunun son dövrlərində tələbələr və təcrübəçilər ali və peşə təhsili almaq üçün xaricə, xüsusilə Fransa və Almaniyaya göndərilirdi. Hələ Sultan III Səlimin dövründə ali təhsil almaq məqsədilə təqaüd proqramı qəbul edilmiş və bu çərçivədə yüzlərlə tələbə xaricə göndərilmişdi. Sultan II Əbdülhəmidin dövründə xaricə göndərilən tələbələrin sayı 423-ə çatdı və onlardan 389-u Fransa və Almaniyaya göndərildi. Sənaye və sənayeləşməyə dəstək məqsədilə açılan peşə məktəblərinə əlavə olaraq 12-18 yaş arasında olan 10 min gəncin Almaniyaya göndərilməsi nəzərdə tutulmuşdu və bu çərçivədə Birinci Dünya müharibəsi illərində nazirliklər və təşkilatlar tərəfindən iş başında təhsil almaq məqsədilə gənclər göndərilmişdir [3, s.103]. Beləcə 1950-ci illərdə kütləvi işçi qüvvəsi sayəsində Avropadakı türk diasporunun rüşeymi formalaşmağa başladı və sonrakı illərdə bu rüşeym ailə birləşməsi, tələbələr, sahibkarların axını ilə daha da möhkəmləndi.

Türk xarici miqrasiya ədəbiyyatında əhalisinin sayına görə Qərbi Avropanın ən böyük və iqtisadi göstəricilərinə görə lider ölkəsi olan Almaniya ilə bağlanmış 1961-ci il əmək müqaviləsi diasporun formalaşmasının növbəti mərhələsinin başlanğıcı hesab edilir. Yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi, Almaniya ilə bağlanmış əmək müqaviləsindən əvvəl miqrasiya faktiki olaraq baş vermiş və təkcə əmək miqrasiyası deyil, həm də beyin axını bu prosesin bir hissəsinə çevrilmişdir. Ədəbiyyatda türk xarici miqrasiyası əsasən əmək miqrasiyası və qonaq işçi anlayışları ilə müəyyən edilir. İlk vaxtlar Türkiyənin siyasəti müvəqqəti miqrasiya idarəçiliyi idi və bu siyasət Almaniyanın və bəlkə də bir neçə başqa ölkənin prioritetləri ilə uyğun gəlirdi, lakin həm ümumi miqrasiya meyilləri, həm də proses fərqli şəkildə davam edirdi [4, s.94]. Bəhs olunan dövrdə Avstriya, Belçika, Fransa, Hollandiya, Danimarka, İsveç və Qərbi Almaniyada əhalinin artım templərinin 1%-dən xeyli aşağı düşdüyünü qeyd etmək olar. Lakin türk köçünün ən çox yaşandığı ölkə olan Almaniyada Şərqdən gələn köçlərin davam etməsinə baxmayaraq, əhali artımı 1965-ci ildə yüzə 1,1% olmuşdur [4, s.95].

Türkiyə-Almaniya sivil münasibətləri digər ölkələr arasındakı əlaqələrdən fərqli xüsusiyyətlərə malikdir. 1961-ci ildə imzalanmış işçi qüvvəsi müqaviləsi ilə başlayan proses bu xüsusiyyətin müəyyən edilməsində birinci mərhələni, 1973-1974-cü illərdə işçilərin işə qəbulunun dayandırılması və ailə birləşməsi ikinci mərhələni, qayıdışlar və daimiliyə meyillər üçüncü mərhələni təşkil edir. 1991-ci ildə Almaniya vətəndaşlığına keçidin asanlaşdırılması dördüncü mərhələni təşkil edir [4, s.58].

İkinci Dünya müharibəsindən sonra Qərb ölkələrində iqtisadi artım digər cəlbədicə amil idi. 1950-ci ildə 74 milyard marka olan Almaniyanın milli gəliri 1961-ci ildə 240 milyard markaya çatdı ki, bu da 10 ildə 3 dəfədən çox artım demək idi [3, s.94].

Bəhs olunan dövrdə beynəlxalq türk miqrasiyasının demək olar ki, bütün aspektləri, xüsusilə onun sosial, iqtisadi, mədəni və siyasi aspektləri Almaniyada həll olunurdu. Almaniya İkinci Dünya müharibəsindən sonra başlayan kütləvi miqrasiya dalğasının mərkəzində yer alırdı. Erkən dövrlərdə beynəlxalq türk mühacir əhalisinin təxminən yüzdə 90-a ev sahibliyi edən Almaniyanın sonrakı illərdə digər ölkələrə miqrasiyası ilə bu nisbət azalsa da, hələ də miqrasiya mənşəli türk diasporunun yarısından çoxunu təşkil edir.

Almaniyada yaşayan türklər sosioloji baxımdan ən mühüm qrupu təşkil edir. Bu qrupun müəyyən təbəqəsi müstəqil iqtisadi mövqeyə malik olsa da, onların əksəriyyəti maaşlı və ya az maaşlı işlərdə çalışır. Gəlir, nüfuz, təhsil və güc baxımından iyerarxiyanın ən aşağı təbəqəsini təmsil edən birinci nəslin övladları, kiçik bir azlıq istisna olmaqla, anaları və ataları ilə eyni mövqedədirlər, qadınlar və gənclərin kiçik bir təbəqəsi də sosial sahədə müəyyən nailiyyətlər əldə edib. Belə ki, 1-2 noyabr 2011-ci il tarixlərdə Almaniyaya işçi köçünün 50-ci ildönümü münasibətilə Berlində keçirilən miqrasiya simpoziumunda ozamankı Baş nazirin müavini Bəkir Bozdağın "...50 il əvvəl türklər Almaniyaya işçi olaraq gəldilər. Amma 50 il sonra gəldiyimiz nöqtəyə baxdığımızda türklər artıq Almaniyada sadəcə işçi deyil, eyni zamanda siyasətçi, tacir, uğurlu elm adamı, sənətçi və idman adamı yetişdirən bir topluma çevrilib" kimi fikirləri Almaniyaadakı türklərin sosial vəziyyətinin yaxşılaşdığına işarə kimi qiymətləndirilməlidir [11, s.86].

Almaniyada yaşayan türklər üçün həm Almaniyada, həm də Türkiyədə arada qalmış, əcnəbi, alman, pozğun, itirilmiş nəsil kimi ifadələr işlədilir. Türk işçilər, ümumiyyətlə, alman dilində qonaq işçilər (Gastarbeiter), əcnəbi (Auslander), ölkə sakini (Mitsbürger) olaraq yad olduqlarını və ya evsiz olduqları kimi ifadə olunur. Türkiyədə isə Almaniyaadakı türk diasporunun üzvləri alman və ya qürbətçi olaraq qeyd edilir. Bu açıqlamalar Almaniyada yaşayan türklərin daha çox problem kimi qəbul edilməsinə səbəb olub. Almanlar tərəfindən istifadə edilən xarici statusa (Auslanderstatus) reaksiya olaraq türk mühacir icmaları güclü əlaqələr inkişaf etdirməyə meyilli idilər və bu, türk mühacirlərinin siyasi fəaliyyətlərini gəldikləri ölkəyə yönəltmələrinə səbəb oldu. Əslində bu vətəndə iştirak konsulluq xidməti şəbəkələri və digər rəsmi təşkilatlar (dini, təhsil, ticarət) qurmuş Türkiyə tərəfindən təşviq edilir.

Bu gün Avropa ölkələrində 3 milyonu Almaniyada olmaqla 5 milyon türk əhalisi yaşayır və bunların 600 min nəfəri burada təhsil alan ibtidai sinif şagirdləridir. Burada yaşayan türk diaspor üzvlərinin orta yaş həddi 29,5-dir və əhali olduqca dinamikdir [13].

Almaniyada yaşayan türklərin səfərbərliyi təşkilatlanma sahəsində özünü qabarıq şəkildə göstərir. Bu cür təşkilatlanma Almaniyaadakı türk

lobbisinin ilk addımları kimi qiymətləndirilir. Əsası 1980-ci ildə qoyulan “Avropa Türk Alimləri Dərnəyi”nin (EATA) məqsədi türk universitet tələbələri ilə məzunları arasında ünsiyyət saxlamaq, onları məlumatlandıraraq Türkiyə cəmiyyəti üçün faydalı fəaliyyətlərə istiqamətləndirmək idi. Avropa türkləri kimliyinin formalaşmasına dəstək verərək lobbiləşməsinə rəhbərlik etmək, Avropa türklərinin Avropa və Türkiyə arasında vasitəçi rol oynamasını təşviq etmək, Türkiyənin tanıtımına töhfə vermək kimi məqsədlər var idi. 1995-ci ildə təsis edilən “Türk Alman Cəmiyyəti” irqçilik və türk düşmənçiliyi ilə mübarizəni əsas hədəf kimi müəyyən etmişdir. Təşkilat həmçinin istər qəzetlərdə, istər televiziyalarda, istər ictimai yerlərdə, istərsə də parlamentdə türk cəmiyyətinə qarşı istənilən hücum, o cümlədən fiziki hücumla müqavimət göstərmək və bütövlükdə mübarizə aparmaq, çəkindirici siyasət yürütmək kimi qabaqlayıcı tədbirlər də görməkdədir. Bununla yanaşı, Almaniya vətəndaşlığını qəbul edən türklərin sayının artması ilə siyasi partiyalar yaranmağa başladı. “Türk-Alman Birliyi”, “Liberal Türk-Alman Birliyi”, Alman-Türk Birliyi” Almaniya türklərin ilk siyasi təşkilatlanması idi [1, s.137-139]. Almaniya qanuni olaraq qəbul edilən türklərə məxsus yeganə dini qurum Dəyanət İşləri Türk-İslam Birliyidir (DİTİB). Təşkilat Türkiyə Cümhuriyyətinin Almaniya rəsmi dini nümayəndəsidir və buradakı türklərə məxsus təxminən 50 məsciddən 13-ü bu qurum tərəfindən idarə olunur [3, s.48].

Bu gün Almaniya yaşayan türklər müasir diaspor şəbəkələrinə nümunədirlər. Diasporla Vətən arasında iqtisadi, mədəni və siyasi şəbəkələrin genişlənməsi bu diaspor şəbəkəsinin böyüməsindən xəbər verir. Bu diasporik kimlik simvolik olaraq diaspor subyektlərinə yaşadıkları ölkələrdə üzləşdikləri məhdudiyyətləri və təzyiqləri aradan qaldırmaq üçün məkan açır. Bununla yanaşı, qeyri-hökumət təşkilatları xaricində ölkə həüdudlarından kənarda yaşayan elm adamlarının, siyasətçilərin, sənət insanlarının, idmançıların da ölkə haqqında müsbət təəssürat yaratmalarında mühüm rol oynayır. 2013-cü ildə Almaniya qurulan koalision hökumətə ilk dəfə olaraq bir türk nazir təyin edilmişdir. Miqrasiya, Qaçqınlar və İnteqrasiya naziri vəzifəsinə seçilən Aydan Özoğuz iki ölkə arasında diplomatik əlaqələrin inkişafında mühüm rol oynamaqla yanaşı, həm də daxili və xarici ictimai rəydə Türkiyə haqqında müsbət təsəvvürün formalaşmasına töhfələrini verir [2, s.87-88]. Eyni zamanda o dövrün Türkiyə Cümhuriyyəti Baş nazir köməkçisi vəzifəsində çalışmış Emrullah İşlərin mətbuata verdiyi müsahibəsində xanım nazirin Almaniya yüksək vəzifəyə gətirilməsini ölkəsi üçün son dərəcə mühüm hadisə hesab edirdi. Almaniya Milli Futbol komandasında top qovan İlkay Gündoğan və Mesut Özül kimi tanınmış, dünya şöhrətli futbolçuların yer almasını da ölkəsi baxımdan müsbət qiymətləndirmişdir.

Almaniyadan sonra türklərin ən sıx yaşadığı ikinci Avropa ölkəsi Fransadır. Fransada 500 min nəfərə çatan türk icması erməni diasporunun sayına bərabər olsa da, bu ölkənin ictimai-siyasi həyatında onlar qədər aktivliyə malik deyildir. Türklərin qonaq işçi kimi gəldikləri Fransada tədricən daimi yaşayış əldə etməsi bu ölkənin iqtisadiyyatına ciddi qatqılar verməkdədir. Fransa qanunvericiliyinin ikili vətəndaşlığa icazə verməsi Türkiyənin Avropadakı siyasi gücü baxımından önəmlidir. Lakin TBMM-in İnsan Haqları Araşdırma Komissiyasının Fransa hesabatına görə, Fransadakı türk əhalisinin beşdə biri Fransa vətəndaşıdır. Fransa vətəndaşı olan türklərin seçici siyahılarında qeydiyyatdan keçməmələri və ya səsvermədə iştirak etməmələri isə türklərin Fransada səsələrinin daha güclü şəkildə eşidilməsinə mane olur. Belə ki, Almaniya, Belçika, Hollandiya kimi Qərbi Avropa ölkələrində yaşayan türklərlə müqayisədə siyasətdə aktiv iştirak qənaətbəxş səviyyədə deyil [9, s.54].

Fransada ilk türk diaspor təşkilatları 1980-ci illərdən etibarən yaranmağa başladı. Maraqlıdır ki, Fransada ilk türk təşkilatı türklərə və Türkiyəyə rəğbət bəsləyən fransızlar tərəfindən təsis edilmişdir. Paris Anadolu Mədəniyyət Mərkəzi adlı bu təşkilat 1984-cü ildə yaranmış və qeyri-hökumət təşkilatı kimi fəaliyyət göstərmişdir. Üç mindən çox üzvünü öz ətrafında birləşdirən bu mədəniyyət mərkəzi türk icması üçün ən əhəmiyyətli fransız dərnəyi hesab olunmaqdadır [6, s.223].

Fransadakı türk icmasının fransız cəmiyyətinə inteqrasiya olunmasında bir çox problemləri mövcuddur. Problemin kökündə dil, adət-ənənə fərqliliyi ilə yanaşı, kökə bağlılıq və bu bağlılığın şəxsiyyətin itirilməsi narahatlığını stimullaşdırmaq kimi faktorları dayanır. Üstəlik, Fransadakı diaspor türklərinin məqsədi ictimai və siyasi həyatda aktivlikdən daha çox iqtisadi cəhətdən zəngin olmaqdır.

Son illər Fransadakı diaspor türkləri arasında siyasi fəallıq yüksələn xətlə inkişaf etməkdədir. Buna səbəb Fransa hökumətinin bu ölkədə qondarma "Erməni soyqırımı"nı inkar edənlərin cəzalandırılmasını əks etdirən inkar qanununun müzakirələri və ildən-ilə artan islamofobiya ilə bağlı çətinliklərdir. Bu səbəbdən birlikdə hərəkət etmək zəruriyyəti ortaya çıxdığı kimi digər diasporların lobbicilik cəhdləri də xaricdə yaşayan türkləri bir yumruq kimi birləşməyə sövq etmişdir. Məlumdur ki, Fransadakı erməni diasporunun Fransa ictimai rəyi üzərində böyük təsiri var. Fransadakı erməni lobbisinin fəaliyyəti oradakı türk icmasının milliyyətçilik hisslərini canlandırdı və onların bir araya gələrək bu lobiyyə qarşı birgə hərəkət etmələrinə zəmin hazırladı. Əslində inkar qanunu Fransadakı türklər arasında böyük oyanışa səbəb olmuş və illərlə bir araya gələ bilməyən türk dərnəkləri bir araya gələrək qanun layihəsinə etiraz olaraq yürüş keçirmişdilər. Fransanın bir çox yerində qarşıdan gələn seçkilər öncəsi seçici

siyahılarına qeydiyyatdan keçmək üçün kampaniyalar təşkil edilmişdi. Nəticə etibarilə Konstitusiyaya Məhkəməsinin inkar qanununu rədd etməsi barəsində qərar qəbul etməsi Fransadakı erməni diasporu tərəfindən türk lobbisinin zəfəri kimi qiymətləndirilmişdir [6, s.40-41].

Hal-hazırkı dövrdə Fransada 500-ə yaxın türk dərnəyi fəaliyyət göstərir. Bunlara misal olaraq “Dəyanət İşləri Türk-İslam Birliyi”, “Fransa Milli Görüş Təşkilatı”, “Avropalı Türk Demokratlar Birliyi”, “Fransa Türk Federasiyası”, “Ələvi Dərnəkləri Federasiyası”, “Qərbi Fransa Türk Dərnəkləri Birliyi”, “Mərkəzi Fransa Türk Dərnəkləri Birliyi”, “Normandiya Bölgəsi Türk Dərnəklər Birliyi” adlı qeyri-hökumət təşkilatları bu türk dərnəklərinin çətir təşkilatıdır. Fransada yaşayan türklərin öz mədəniyyətlərini və dəyərlərini qoruyub saxlamalarını təmin etməkdə mühüm vəzifələr daşıyan bu dərnəklər tək bir dam altında təşkilatlana bilməyib. Bu vəziyyət türk icmasının Fransada üzləşdiyi çətinliklərin öhdəsindən gəlməyə və aktiv siyasətdə iştirakına mənfi təsir göstərir.

1960-cı illərdə Hollandiyaya qonaq işçi kimi gələn türklər bu ölkədəki ən böyük mühacir qruplarından birini təşkil etməkdədir. Həm Hollandiyada yaşayan üçüncü nəsil türklər, həm də həyat yoldaşlarının Hollandiyaya gəlişinin məhdudlaşdırılması və daha çox təhsilli insanların bu ölkəyə gəlişinin təşviq edilməsi kimi amillər sayəsində Hollandiyaya gələn türklər artıq daha yaxşı işlərdə çalışmaqdadırlar. Onlar müxtəlif iş sahələrində, siyasi platformalarda və mədəniyyət sferasında mühüm vəzifələri yerinə yetirməklə yanaşı, həmçinin Türkiyənin maraqlarını bu ölkədə layiqincə təmsil etməkdədirlər. Hollandiyada mövcud olan azsaylı türk icması öz milli dəyərləri və kimliklərini qoruyub saxlamaqla yanaşı, holland cəmiyyətinə də sürətlə inteqrasiya etməkdədirlər.

Hollandiyada yaşayan gənc türk əhalisinin bu ölkənin iqtisadiyyatına töhfəsi danılmazdır. Hollandiyada yaşayan türklər ölkə iqtisadiyyatında əhəmiyyətli paya malik şirkətlərə sahibdirlər. 2006-cı ildə türk iş adamları tərəfindən qurulan “Hollandiya Gənc İş Adamları Federasiyası” və 2004-cü ildə qurulan “Hollandiya Türk İş Adamları Dərnəyi” türklərin bu ölkədəki iqtisadi gücünün çətir təşkilatları kimi diqqət çəkməkdədir.

Türklərin Qərbi Avropa ölkələri arasında miqrasiya etdiyi ölkələrdən biri də Avstriyadır. 1964-cü ildə Avstriya ilə imzalanan əmək müqaviləsi bu ölkənin kütləvi türk mühacirləri ilə qarşılaşmasına səbəb oldu. Türklərin Avstriyada məskunlaşması üç mərhələdə baş verdi. Birinci mərhələdə fəhlə kimi gələnlər, ikinci mərhələdə ailə qurub getdikdən sonra qanuni hüquqlarından istifadə edərək yoldaşını da özü ilə götürənlər, üçüncü mərhələdə isə subay olaraq Avstriyaya gedib sonradan Türkiyəyə qayıdaraq burada evlənib sonradan ailəsi ilə birlikdə bu ölkəyə qayıdanlar təşkil edir.

Bu gün Avropada təxminən 5 milyon civarında türk diasporu mövcuddur ki, onun 300 min nəfəri Avstriyada yaşamaqdadır. Avstriya statistikasına görə, 1990-2011-ci illər arasında Avstriya vətəndaşlığını alan türklərin sayı 122 min 937 nəfər təşkil etmişdir. Avstriya Avropa Birliyində viza tətbiq edən son ölkə olduğundan türklərin bu ölkəyə miqrasiyası xeyli asanlaşmışdı [10, s.47]. Avstriyada yaşayan və bu ölkəni özünün ikinci vətəni hesab edən türklərin 270 min nəfər olduğunu qeyd etmək olar. Bunların arasında uğurlu sahibkarlar, siyasətçilər, elm adamları, sənətçilər və idmançıların olduğunu xüsusilə vurğulamaq lazımdır.

Türk diasporunun daha güclü olduğu Qərbi Avropa ölkələrindən biri də Belçikadır. Belçikaya türk işçi köçü digər Qərbi Avropa ölkələrində olduğu kimi 1960-cı ildən etibarən başlamışdır. 1964-cü ildə Türkiyə ilə Belçika arasında işçi qüvvəsi müqaviləsi bağlandı. Bu tarixdən sonra Belçikaya miqrasiya axını başladı. 1964-cü il əmək müqaviləsinin imzalanması Belçika-Türkiyə-Belçikaya işçi qəbulu 1973-cü ilə qədər davam etdi. Bu ildən sonra Belçikaya işçi qüvvəsi dayandırılsa da, türk ailələrinin miqrasiyası hesabına türklərin sayında artım nəzərə çarpmağa başladı.

Türkiyədən Belçikaya əməkçi miqrantların köçü 3 mərhələdə baş vermişdir. 1960-cı illərdən başlanan miqrasiyanın I mərhələsi 1974-cü ilədək davam etmişdir. 1974-cü ildən etibarən Belçikaya türk miqrantlar ailələri ilə birlikdə köç etməyə başladılar. 1982-ci ildən sonra isə ailə qurmuş şəxslərin köçü nəticəsində III mərhələ baş verdi.

Belçika ərazisinə görə Avropada kiçik bir ölkə olmasına baxmayaraq, əhalisi çox olan ölkədir. Belçika Statistika İnstitutunun 2020-ci il məlumatına görə Belçika əhalisinin sayı 11 milyon 492 min 641 nəfər müəyyən edilmişdir. Əhalinin 37.717 nəfəri Türkiyə vətəndaşları kimi qeydə alınmışdır. Belçika vətəndaşı olan türklər bu sayə daxil edilməmişdir. 2018-ci ilin sonuna olan məlumata görə, Belçika vətəndaşlığını alan türklərin sayı 215.000 nəfərə çatmışdır [7, s.7].

Belçikadakı diaspor türklərinin siyasi fəaliyyəti son 30 ildə nəzərəcarpacaq dərəcədə yüksəlməkdədir. Siyasi fəaliyyət təkcə səsvermə ilə məhdudlaşmır, eyni zamanda siyasi fəaliyyətləri izləmək, partiya üzvü olmaq, dərnek fəaliyyətində iştirak etmək və ya siyasi etiraz aksiyalarında iştirak etməkdən tutmuş çoxşaxəli hərəkətləri əhatə etməkdədir. Bu gün Belçikada çoxsaylı qeyri-hökumət təşkilatları və siyasi birliklər fəaliyyət göstərir. Qeyri-hökumət təşkilatları içərisində qadın dərnekləri, yardımlaşma qurumları, dini birliklər və siyasi fəaliyyət məqsədilə yaradılmış təşkilatlar yer almaqdadır. Türkiyə Cümhuriyyətinin Əmək və Sosial Müdafiə Nazirliyinin 2020-ci il raportuna görə, Anvers Baş Konsulluğu bölgəsində fəaliyyət göstərən dərneklərin sayı 2019-cu ilə qədər 80-ə, Brüssel Baş Konsulluğu bölgəsində isə 123-ə çatmışdır. Bunların arasında Belçika Türk

Dərnəkləri Birliyi və Türk Dərnəklər Birliyi Belçikada önəmli siyasi təşkilatlar hesab olunur.

Belçikada müsəlman əhalisinin 250-300 min civarında olduğu təxmin edilir. Belçikadakı müsəlman əhalisi ümumi əhalinin 3%-ni təşkil edir. Müsəlman əhalisinin böyük əksəriyyətini Mərakeş, Türkiyə, Əlcəzair, Tunis, İran, Livan və keçmiş Yuqoslaviyadan gələn mühacirlər təşkil edir. 1980-ci illərdə dini fəaliyyətlər xüsusilə Avropada yaşayan müsəlman türklərin kimliklərini itirmək qorxusu nəticəsində xeyli yüksəldi. Sülh və əmin-amanlıq axtarışında olan müsəlman türklər bu dövrdə etibarən daha sürətlə təşkilatlanmağa başladılar. Belə ki, 1982-1992-ci illər arasındakı 10 illik müddətdə bu ölkədəki türk məscidlərin sayı 42-dən 79-a yüksəldi. Məscidlərin 14%-i Liegedə, 24%-i Haynaut, Namur və Lüksemburqda, 11%-i Brüssel, Şərqi Fləmand bölgəsində, 25%-i Limburq və Fləmand Brabant bölgəsindədir [5, s.10].

Beləliklə, Qərbi Avropadakı türk diasporunun təşəkkülü və formalaşması prosesi sürətli şəkildə davam etməkdədir. Türk diasporu Türkiyənin milli maraqlarını Qərbi Avropa ölkələrində layiqincə qorumaqdadır. Türk diasporu Qərbi Avropa ölkələrinə sürətli şəkildə inteqrasiya olunmaqdadır.

ƏDƏBİYYAT

1. *Alkan M. Nail.* Türk-Alman İlişkilerinde İnsan Faktörü // Türk Dış Politikasında Gelenek ve Değişim, İhsan D. Dağı, Siyasal Kitabevi, Ankara 1998, s.124-139
2. *Çeleng B.* Diaspora ve Markalaşma: Avrupa'daki Türk Diasporasının Marka Gücü ve Eksikleri, Türk Dış Politikası ve Kamu Diplomasisi, Ed.Mehmet Şahin-B.Senem Çevik, Nobel Kitap, 1. Basım, Eylül 2015, s.71-84
3. *Kaya A.* Sicher In Kreuzberg. Berlin'deki Küçük İstanbul: Diasporada Kimliğin Oluşumu. Büke Yayınları, İstanbul, 2000, 224 s.
4. *Kızılocak G.* Almanya'daki Türkler ve Türkiye'deki Almanlar-Göçün Sebepleri ve Uyum Sorunları // Göç ve Entegrasyon-Almanya ve Türkiye'de Azınlık-Çoğunluk İlişkileri, Ankara: Konrad-Adenauer-Stiftung Yayını, 2008, s.57-79
5. *Manço A.* Belçikada Türklerin 40 yılı (1960-2000): sorunlar, gelişmeler, değişimler // Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (1), Muğla, 2000, s.106-121
6. *Onger D.F.* Fransa'daki Türk Varlığı, Dünya Türk Forumu: Türk Konseyi, Türk Diasporası ve Sosyoekonomik İş Birliği, Ed.Almagül İsina. İstanbul: Tasam Yayınları, 2012, 311 s.
7. *Sağdıç E.* Belçikada Türk Diasporası. Sakarya Üniversitesi Türk Akademi Dergisi, 2022, 1(1), s.1-14

8. Avrupa Türk Diasporası ve Siyasal Katılım.//[http://u-id.org/avrupa -türk-diasporasi-ve-siyasal-katilim](http://u-id.org/avrupa-turk-diasporasi-ve-siyasal-katilim)
9. Doğan Deniz, “Türkler Siyasete “Soğuk” Olunca...”, Artı 90, sayı 1, Ocak 2012, [https://www.ytb.gov.tr/ytbadmin/assets/uploads/files/Arti90dergisi_1\(1\).pdf](https://www.ytb.gov.tr/ytbadmin/assets/uploads/files/Arti90dergisi_1(1).pdf) , 25.09.2017
10. Kocabıyık Hasan, “İş Hayatından Siyasete Avusturya’daki Türkler”, Artı 90, sayı 4, Ekim 2012, https://www.ytb.gov.tr/uploads/resimler/dergiler_pdf/arti-04.pdf 05.10.2017.
11. Mert Ali Osman, “Almanya ve Göç: 50. Yılında Almanya’daki Türkler Sempozyumu”, Artı 90, sayı 1, Ocak 2012, https://www.ytb.gov.tr/uploads/resimler/dergiler_pdf/arti-01.pdf, 25.09.2017.
12. Ögüt Alparslan, “Fransa Sınavı “Bütünlemede” Geçti...”, Artı 90, sayı 2, Nisan 2012, https://www.ytb.gov.tr/uploads/resimler/dergiler_pdf/arti-02.pdf, 03.10.2017
13. Ülke haricindeki türklerin diasporalaşma süreci ve dış siyasete etkisi. [//tasam.org/tr-TR/cerik/26795/yurtdisindaki-turklerin-diasporalasma-surceci-ve-dis-politikaya-etkisi](http://tasam.org/tr-TR/cerik/26795/yurtdisindaki-turklerin-diasporalasma-surceci-ve-dis-politikaya-etkisi)

Redaksiyaya daxil olub 14.11.2024